ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՎ ԵՐԿՓԵՂԿՈՒԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Անդրադարձ Նանէի - Նելլի Նազարեանի – չափածոյին)

ԿԱՐԻՆԷ ՌԱՖԱՅԷԼԵԱՆ
karine.rafaelyan@mail.ru

ՄՈՒՏՔ

Բանաստեղծութիւնը գրականութեան ամենանուրբ ճիւղն է, բանաստեղծները՝ ամենազգացմունքայիններն ու տպաւորուողները: Բանաստեղծութիւնն է յատկապէս, որ արտայայտում է գրողի հոգու յոյզը, զգացողութիւնների ամենաանձնական շերտերը: Իւրաքանչիւր բանաստեղծ իր գրով երեւան է հանում ոչ միայն սեփական կեանքի, այլեւ իր ժամանակի պատկերը: Եթէ նա ստեղծագործում է խաղաղ, յարաբերականօրէն անցնցում ժամանակներում, ապա բանաստեղծական քնարը նիւթ է քաղում բնութեան, հայրենիքի, սիրոյ ակունքներից, իսկ եթէ կեանքը պարտադրում է բիրտ պարագաներ, բանաստեղծի քնարը դառնում է այդ պարագաների ցաւոտ շեշտադրումների, տառապանքի արտայայտիչը:

Հայոց հողը պատուհասած 2020ի 44օրեայ պատերազմը երկփեղկեց հայ ժամանակակից բանաստեղծութիւնը, ինչպէս եւ արձակը: Կարդում ես Նանէի, Խաչիկ Մանուկեանի, Գոհար Գալստեանի, Գեղեցիկ Մարգարեանի, Հերմինէ Աւագեանի, Արմէն Աւոյի, Բորիկ Բաղդասարեանի եւ ժամանակակից այլ բանաստեղծների ու արձակագիրների՝ միքանի տարի

առաջ գրուած ստեղծագործութիւնն ու պատերազմի, յետպատերազմեան շրջանինը եւ տեսնում ասուածի խօսուն վկայութիւնը:

Որոշակիացնելու համար մեր դիտարկումը, այստեղ քննութեան ենք առել գրող, հրապարակախօս Նանէի գեղարուեստական չափածոյ ստեղծագործութիւնները: Նանէն նախեւառաջ առանձնայատուկ է նրանով, որ ստեղծագործում է գրական բոլոր սեռերում: Նա, լինելով հարուստ ներաշխարհի տէր գրող, իր երկերում ի յայտ է բերում նաեւ քաղաքացու, բժշկի, գեղանկարչի որակներ: Նրա բանաստեղծութիւնը եւ արձակը հրապարակախօսական դիպուկ շեշտադրումներով անդրադառնում են հայրենիքի պատմական ճակատագրին եւ առօրէական հոգսերին, որոշ գրքեր ուղղակի բժշկագիտական արժէքաւոր նիւթ են մատուցում: Եւ որ ամենահետաքրքրականն է՝ Նանէն ինքն է ձեւաւորում իր գրքերը սեփական գեղանկարչական ստեղծագործութիւններով:

Նանէն ծնուել է 1958 Սեպտեմբերի 7ին Արտաշատում: Սովորել է Արտաշատի Յովհաննէս Թումանեանի անուան դպրոցում: Աւարտել է Երեւանի պետական բժշկական համալսարանի մանկաբուժության ֆակուլտէտը: Միքանի տարի աշխատել է որպէս մանկաբուժ, ապա վերապատրաստուել եւ շարունակել է աշխատել որպէս մանկական նեարդաբան: Եղել է *Մշակ*[1] թերթի խմբագիրը, միքանի տարի խմբագրել եւ հրատարակել է *Լապտերիկ*[2] մանկական հանդէսը: Գեղանկարներով մասնակցել է տարբեր նկարչական ցուցահանդէսների: 1989ից ապրում է Երեւանում: Նրա ստեղծագործութիւններն ընդգրկուած են տարբեր ժողովածուներում եւ ծաղկաքաղներում, գեղարուեստական գործերով եւ հրապարակագրութեամբ հանդէս է եկել հայկական եւ օտարալեզու հանդէսներում, մանկական ամսագրերում, մամուլում: Ստեղծագործութիւնները թարգմանուել են անգլերէն, լեհերէն, գերմաներէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն, պարսկերէն:

Ցարդ, Նանէն հրատարակել է 14 գիրք[3]:

---

[1] *Մշակ* թերթ, գործել է 2008ից 2009, ունեցել է մշակութային ուղղուածութիւն:

[2] *Լապտերիկ* ամսագիր, 2011-2015 թթ., մանկական պարբերական:

[3] 1) *Ես՝ դժուար ցեղի դժուար զաւակը (քնարերգութիւն)*, «Ապագայ» ՍՊԸի տպարան, Երեւան, 1998: 2) *Անզօր մոլեգնութիւն (քնարերգութիւն)*, հեղինակային հրատ., Երեւան, 1999: 3) *Ինքնադիտում (քնարերգութիւն)*, հեղինակային հրատ., Երեւան, 2000: 4) *Լուսնկան ի վեր… առանց բառերի (քնարերգութիւն)*, «Զանգակ-37» հրատ., Երեւան, 2002: 5) *Պոէմ մարդկային կամ ադամամութ*, «Զանգակ-97» հրատ., Երեւան, 2004: 6) *Ամուրներից հալածեալ (քնարերգութիւն)*, ՀԳՄ հրատ., Երեւան, 2004: 7) *Դադարի* պահ (քնարերգութիւն), ՀԳՄ հրատ., Երեւան, 2012: 8) *Տաճար առողջութեան (աւանդական բժշկութիւն)*, «ՎՄՎ-Պրինտ» հրատ., Երեւան, 2012: 9) *Աւա՜ղ, թէ՞ շարունակութիւն (խոհագրութիւն)*, «ՎՄՎ-Պրինտ» հրատ., Երեւան, 2013: 10) *Ջրհոսի դարաշրջանի դաւադրութիւնը (էսսէներ եւ հրապարակագրութիւններ)*, ՀԳՄ հրատ., Երեւան,

Առերեւոյթ փխրուն, բանաստեղծութեան չափ աննիւթական թուացող կերպարի տակ Նանէն ուժեղ, կամային, համարձակօրէն հեռատես անհատականութիւն է, որը շատ արագ է նկատում եւ ահազանգում իր ազգին, հայրենիքին, աշխարհին, մարդկութեանն սպառնացող վտանգի մասին: Նրա վերջին տասնամեակների հրապարակախօսութիւնն այնպիսի շեշտադրումներ է երեւան հանում, որ դաւադրապաշտական ուսմունքի հեղինակներին անգամ կարող է զարմացնել, թէ որքա՜ն իմաստուն ու զգօն է մանկամարդ, երազող, բանաստեղծական էութեամբ այս հայուհին: Ահա թէ ինչ է գրում Նանէն *Ջրհոսի դարաշրջանի դաւադրութիւնը* հրապարակախօսական յօդուածների ժողովածուի «Նոր դարի պատուիրանները» հրապարակագրութիւնում.

> «Բարուց ու չարից անդին» նիցշէական գաղափարախօսութիւնն ասես մի մեծ «բեռ» վերցրեց մարդկութեան ուսերից՝ նրան ազատելով բարի լինելու պատասխանատուութիւնից: Այն շատերի սրտով էր, որովհետեւ մեծամասնութիւնը պարտադրանքից ելնելով միայն չի խախտում Աստծոյ եւ մարդկայինի պատուիրանները, եթէ իհարկէ՝ չի խախտում:
> ...Այդ է պատճառը, որ աշխարհի ու մարդկութեան համար ամենակարեւոր, բախտորոշ պահերին անհրաժեշտ տեղում չարի սպասաւորներն են ճարպիկ ձեռքերով իրենց կամեցած կողմը թեքում իրադարձութիւնների ղեկը: Եւ ոչ միայն անհրաժեշտ տեղում. աւելի ճիշտ կը լինի ասել՝ ամէնուր...»[4]:

Այսքան խորագէտ մարդու համար չափազանց դժուար պիտի լինէր բանաստեղծելը, որովհետեւ իր ու մեր ապրած ժամանակը հեռու է եւ օրաւուր աւելի է հեռանում բանաստեղծութիւնից: Բայց Նանէն, ինչպէս երեւում է, կարողանում է իր անձնական տարածութիւնը սահմանազատել վայրի, դիւային համընդհանրութիւնից ու այդ տարածութեան մէջ մնալ բանաստեղծութեան հետ մէնակ:

Հասկանալի է, որ տրամադրութիւնները թելադրւում են կեանքից, եւ դրանք միշտ չէ, որ քնարական են, ներանձնական: Բայց ինչի մասին էլ որ գրում է Նանէն, մնում է ինքն իրեն, իր ներշնչանքին հաւատարիմ:

Մենք այս յօդուածով կ'անդրադառնանք Նանէի չափածոյ երկերին: Առաջին հատուածում քննութեան կ'առնենք նրա՝ մինչեւ 2020ի պատերազմը գրած եւ հրատարակած բանաստեղծական գրքերը, երկրորդում՝

2015: 11) *Վերջին երանին (պատմուածքներ, էսսէներ, հրապարակագրութիւն)*, «Էդիտ Պրինտ» հրատ., Երեւան, 2019: 12) *Լաւագոյն փղերքը մենք ենք (յուշագրութիւն)*, «Էդիտ Պրինտ» հրատ., Երեւան, 2023: 13) *Անցում կեանքով (քնարերգութիւն)*, «ՎՄՎ-Պրինտ» հրատ., Երեւան, 2023: 14) Թեւթեւիկը (հեքիաթներ), «Վան Արեան» հրատ., Երեւան, 2024:

[4] Նանէ, *Ջրհոսի դարաշրջանի դաւադրութիւնը*, էջ 3:

պատերազմից յետոյ լոյս տեսած *Անցում կեանքով* բանաստեղծութիւնների ժողովածուն, որը թէեւ պարունակում է մինչեւ 44օրեայ պատերազմը գրուած գործեր եւ, բայց հիմնականում այստեղ պատերազմի օրերին եւ դրանից յետոյ գրուած չափածոներ են:

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ

Նանէն ստեղծագործական կեանքի առաջին տարիներին ընթերցողին ներկայացել է իբրեւ բանաստեղծուհի: Առաջին ժողովածուն՝ *Ես - դժուար ցեղի դժուար զաւակս*, լոյս է տեսել 1998ին: Այն բացւում է գրող, հրապարակախօս Հրաչեայ Մաթեւոսեանի խօսքով, որը յուշում է ընթերցողին այս գրքի եւ նրա հեղինակի իւրօրինակ ներկայութեան փաստը հայ գրականութեան մէջ. «...*Այս գիրքը կոչ է մարդ մնալու, հողը պաշտելու, փարուելու հայրենիքի զինուորին*»[5]: Գրքում ընդգրկուած են սիրային, խոհական, հայրենասիրական բանաստեղծութիւններ, որոնցից շատերը իրենց ծաւալով եւ առանձնայատկութիւններով աւելի շատ պոէմ են յիշեցնում: Ասես այս ժողովածուն նախապատրաստական քայլ է՝ *Պոէմ մարդկային կամ ադամամութ* ստուարածաւալ պոէմը գրելուց առաջ:

Նանէն հենց առաջին բանաստեղծութեամբ երկխօսութիւն է սկսում ընթերցողի հետ.

Խոհերս կրակ,
մի հրդեհ անտես.
Եւ դու, որ իմ այս
էջերն ես թերթում –
Մատներդ չայրե՞ս... (էջ 5)

Նանէի անձնական ապրումները, բնութեան երեւոյթները, ազգային խնդիրները ասես միահիւսուած լինեն մէկ առանցքի մէջ այս ժողովածուում: Երբ կարդում ես նրա տողերը, միանգամից ընկալումներդ դառնում են բազմաշերտ, տրամադրութիւններդ փոխանցւում են մի դաշտից միւսը.

Արեւ չկայ.
Իսկ դու այնպէս զարմանում ես,
որ մրսում եմ... (էջ 46)

«Հայաստանիս» ընդարձակ բանաստեղծութիւնը ձօն է հայրենիքին: Հայաստանի եւ բանաստեղծի միածոյլ էութիւնն է տրուած այստեղ: Հայրենիքի ունեցած մաքառումները, դժուարութիւնները ցաւեցնում են բանաստեղծի հոգին, բայց սէրն ու հաւատը հայրենիքի ապագայի հանդէպ անկոտրում է.

Դու յարատեւ ես ու անմահ ես դու՝

---

[5] Նանէ, *Ես – դժուար ցեղի դժուար զաւակս*, էջ 1: Այսուհետեւ նոյն գրքից կատարուած մէջբերումների էջաթուերը կը դնենք փակագծերի մէջ:

քո լեռան նման
ու աստուածների… (էջ 67)

Մէկ տարի անց Նանէն տպագրել է բանաստեղծութիւնների երկրորդ՝ *Անզօր մոլեգնութիւն* ժողովածուն, որում տեսնում ենք առաջինի թեմաների եւ տրամադրութիւնների շարունակութիւնը՝ արտայայտուած աւելի մեծ ծաւալի չափածոներում: Դարձեալ բանաստեղծի կերպարն է յառնում Նանէի տողերից, եւ կերպարը դարձեալ միահիւսուած է հայրենիքի, ժամանակի շնչառութեանը: «Ողբերգութիւն երկու արարով» պոէմը ներկայացնում է խորհրդային ժամանակների կաղապարների ճնշող պատկերը: Բանաստեղծը համոզում է, որ դրա դէմ ընդվզումի, այդ կաղապարներից ազատագրումի հրամայականը վաղուց էր հասունացել: Բայց դրանց տապալումը, աւաղ, չի բերում փրկութիւն մարդկութեանը, քանի որ հինը փլուզուելուց յետոյ տեղում չի յայտնւում նորն ու դրականը, այլ գոյանում է դատարկութիւն.

Ընդամէնը միայն վատն էր
գահընկեցուել,
սուտն էր ջնջուել,
Բաբելոնը՝ աւերակուել –
Սակայն տեղում …. ոչինչ չկար ….
Ստից յետոյ, ախր, ճիշտը –
դեռ չէր եկել…[6]

Նանէն իր քնարերգութեամբ խորամուխ է լինում ոչ միայն իր երկրի, այլեւ հանուր մարդկութեան կեցութեան, ճակատագրի տարուբերումների մէջ: Յատկանշական է, որ այս ժողովածուում արդէն հատուած է տպագրուած «Պոէմ մարդկային կամ ադամամութ» երկից: Տագնապների, յուսահատութեան, դժուարութիւնների բաւիղներից ելքը բանաստեղծը տեսնում է Աստծոյ մէջ, ուստի եւ գիրքը եզրափակում «Աղերս օրհնութեան» բանաստեղծութեամբ, որն աղօթք է, խոնարհ խնդրանք՝ ուղղուած Աստծուն.

Ողորմած Աստուած,
Տէ՛ր կանգնիր երկրիս…
Այս խաւարամած, խառնակ օրերին… (էջ 185)

Վերը նշուած թեմաները շարունակւում են *Ինքնադիտում, Լուսնակն ի վեր… առանց բառերի, Ամուրներից հալածեալ, Դադարի պահ* բանաստեղծական ժողովածուներում: Նանէն ինքնազննումի մէջ է, փորձում է հասկանալ բանաստեղծների էութիւնը.

Պոէտները սիրահարուա՜ծ են ծնւում…
…
Պոէտները գինովցա՜ծ են ծնւում…
…

---

[6] Նանէ, *Անզօր մոլեգնութիւն*, էջ 149:

Պոէտները վիրաւորուած են ծնւում...[7]

Բանաստեղծը տարբեր է սովորական մահկանացուներից. նա այլ աշխարհից է, այլ մոլորակից: Այսպէս է բնութագրում ինքն իրեն բանաստեղծ Նանէն «Այլմոլորակային թղթակից» չափածոյում.

Դուք ինձ ուզում էք ճանաչե՞լ, բարի՛.
ձեզանից չեմ ես –
Ես թղթակից եմ մէկ այլ աշխարհից...[8]

Բանաստեղծը մարդկանցից, աշխարհից ունեցած օտարութեան, խորթութեան բացատրութիւններն է փնտռում եւ յանգում դառը մտքերի.

Վախս մանրից է լոկ, փոքրութիւնից.
Ձերոյական ցցուն առանցքին կից այն որակից
ստուար,
Որ ոչ այս է, ոչ՝ այն,
Ոչ մի Ոչ է կարգին,
Ոչ հաստատում ինչ-որ լուրջ գոյութեան... (էջ 83)

Մանրութեան, չնչինութեան դէմ բանաստեղծը ոչ միայն բողոքում է, այլեւ կարծես փորձում այդ յատկանիշերը կրողների մէջ արթնացնել ինքնամաքրման մղումը.

Խիղճ ունեցէք գէթ ձեզ համար.
Ստի ոտքը կարճ է միշտ էլ
Ու... դարանոտ չարի ճամփան...[9]

Ինքնասիրահարուածութեան մէջ չես մեղադրի այս բանաստեղծութիւնների քնարական հերոսին, որ ինքը բանաստեղծն է, ինքը՝ Նանէն: Նա ինքնաձաղկումով է նաեւ ներկայանում իր գործերում.

Մեր արածի ճիշտը մէկ էր,
Սխալները... հազար ու մի...[10]

Այս տրամադրութիւնները յատկապէս սրւում են հայրենիքի ճակատագրին վերաբերող մտահոգութիւններում.

Ես ի՞նչ տուեցի քեզ, հայրենիքս,
Միայն ցանկացայ ու երազեցի... (էջ 44)

Նանէի քնարը ստեղծում է բնապատկերներ, որոնք ինքնին խօսուն, կախարդիչ լինելուց զատ, նաեւ դառնում են թարգմանը հեղինակի ապրումների եւ նրա շուրջ ծաւալուող կեանքի.

Այս ձեան փաթիլէ շորոր վարսերին
Ուզում եմ հիւսել երգիս մեղեդին,

---

[7] Նանէ, *Ինքնադիտում*, էջ 3-4:
[8] Նանէ, *Ամուրներից հալածեալ*, էջ 22:
[9] Նանէ, *Լուսնակն ի վեր... առանց բառերի*, էջ 120:
[10] Նանէ, *Դադարի պահ*, էջ 67:

Յետոյ ճօճ հինել նրանց դաշինքից
Եւ ինքնամոռաց օրօրումի մէջ –
Բաց թողնել թէլը խեւ ժամանակի[11]:

Խեւ ժամանակի մէջ տարուբերուող խոհերում թէ՛ կարեկցանքն է զրկուածի, խեղճի նկատմամբ, թէ՛ հասարակութեան կենսակերպին յատուկ կնճռոտ խնդիրները, թէ՛ բանականութեան ովկիանոսի անսահմանութեան մէջ դեգերումի ծանրութիւնը, թէ՛ յոգնութիւնն ու ուժասպառութիւնը անհաւասար կռիւների մէջ, թէ՛ այդ ամէնը յաղթահարելու եւ կեանքը նոր այգաբացով դիմաւորելու երազանքը: Եւ, այո՛, Նանէի քնարը, ի հեճուկս ոչ դիւրին խոչընդոտների, կարողանում է գտնել լաւատեսութեան հիմքեր, կարողանում է դուրս պրծնել յուսահատութեան ճիրաններից.

Յոյսն այսօր ինչ-որ չարթնացաւ ինձ հետ –
Թողեցի այդպէս՝ երազների մէջ.
Ու… մէնակ ելայ կեանքին ընդառաջ.
Մէնակ քայլեցի, մէնակ ցած ընկայ
Ու մէնակ էլ հենց բարձրացայ նորից…[12]

Նանէի բանաստեղծութեան կարեւոր բաղկացուցիչն է սիրային քնարը: Մենք տեսնում ենք նուրբ, զգայուն, խոցելի, բայց եւ հպարտ, արժանապատիւ, ցաւին դիմակայող կնոջ՝ այս գործերում:

Անամպ ու խաղաղ չէ սիրոյ երկինքը, բայց եւ այնպէս Նանէի երգը նմանւում է հոգու ճախրանքի, կարծես ամուրները թեւածում են բանաստեղծուհու տողերում եւ ենթատողերում.

Ի՞նչ է, իմ ամու՞րն է այլ այգիներ թռչում,
Չկան սրտիս համար նետե՞ր կապարճներում,
Թէ՞ այդ դու ես միայն՝ միակ մեղաւորդ –
Հեռւում ուշացումդ աններելի ձգում[13]…

Նանէի հերոսուհին հոգսաշատ է, խռովուած, քանի որ կեանքն ունի իր օրէնքներն ու պարտադրանքները, որոնց հետ պիտի հաշուի նստել այսպէս թէ այնպէս.

Դու ընդմիշտ արդէն կը լինես հեռւում
ու քեզ չեմ տեսնի.
Արդեօք շատ չէ՞ այդ
«ընդմիշտը», սէր իմ,
Ես սարսափում եմ…[14]

---

[11] Նանէ, *Լուսնակն ի վեր… առանց բառերի*, էջ 52:
[12] Նանէ, *Դադարի պահ*, էջ 23:
[13] Նանէ, *Ամուրներից հալածեալ*, էջ 16:
[14] Նանէ, *Ես - դժուար ցեղի դժուար զաւակս*, էջ 145:

Ահա մենք տեսնում ենք Նանէի վիրաւորուած, ճնշուած, յուսաբեկ հերոսուհուն.

Ամուրներ են չուել –
Սիրոյ ձմե՛ռ… ձմե՛ռ.
Ամէն կարօտ ու տենչ՝ հեռու՛, օտա՛ր…
Սիրտս՝ մրրիկներում
    եղեամապատ մի քար,
Յոյզերի չոր խաշամ՝ ձիւների տակ…[15]

Սակայն ինչպէս նշեցինք նախորդիւ, արժանապատուութիւնն ու լաւատեսութիւնն այս բանաստեղծուհու սիրելի եւ անքննելի յատկանիշերն են, եւ նրա հերոսուհին, իվերջոյ, յաղթահարում է իր մերժուած սիրոյ դառնութիւնը, կարօտի, կորստի ցաւը, հպարտօրէն ու վստահ յայտարարում իր վերապրումի մասին.

Մէկ է՝ մի օր դարձեալ –
Կը ծեքծեքան շուրջս շողերն արփիական՝
    սիրոյ գարնան…
Մի օր… հեռուներից –
Սիրտս թիրախ արած իրենց խոցումներին –
Ամուրները… կը գան… (էջ 163)

Պոէմ մարդկային կամ ադամամութ երկը նորօրեայ մարդուն ուղղուած պատգամ է, ինքնամաքրումի, սեփական պատմութեան ու հոգեւոր նկարագրի հանդէպ պատասխանատուութեան, սիրոյ, կատարելագործուելու կոչ: Գրականագէտ Ֆելիքս Բախչինեանի՝ պոէմին տուած գնահատականն այսպիսին է. «*Խոհական, իմաստասիրական, հաւատաւոր ու գեղեցիկ այս ստեղծագործութիւնը, որ նուիրուած է Հայաստանում քրիստոնէութեան ընդունման 1700 եւ Գրիգոր Նարեկացու Մատեան ողբերգութեան 1000ամեակներին, հրաւէր է՝ գրկաբաց ընդունելու "իսկական մարդուն", որպէսզի հնարաւոր լինի նրա ուղեկցութեամբ դուրս գալ ադամամութից*»[16]:

Պոէմի բաժինները վերնագրուած են աստուածաշնչեան թեմաներին համահունչ՝ «Նախերգ», «Ադամ եւ Եւա», «Կայէն եւ Աբէլ», «Նոյ», «Բաբելոն. Սոդոմ եւ Գոմոր», «Յոբի գիրքը», «Երգ երգոց», «Առակաց», «Ժողովողի գիրք», «Ի սկզբանէ էր բանն», «Յայտնութիւն»: Երկի բոլոր հատուածներն ունեն բնաբաններ՝ վերցուած *Աստուածաշնչ*ից, Նարեկացու *Մատեան ողբերգութեան* պոէմից եւ տաղերից:

---

[15] Նանէ, *Ինքնադիտում*, էջ 162:

[16] Ֆելիքս Բախչինեան, «Նանէ. պոէմ մարդկային կամ ադամամութ», *Գրական թերթ*, 12 Մայիս 2019:

Պոէմը մեկնարկում է հարցով, որը նախանշում է հեղինակի մտադրութիւնը. «Մարդ, ո՞վ ես արդեօք...»[17]:

Այս հարցադրումին հետեւում է գրողի որոնումը՝ մարդու, նրա կոչման, նրա մեղքի, մեղքի գիտակցման, Աստծուն ապաւինելու ողջամտութեան, ինքնամաքրման, փրկութեան ուղու վրայ կանգնելու յետագծով:

Ադամի եւ Կայէնի մեղքը, աշխարհի ապականութիւնը, Նոյեան տապանով մաքրագործուելու աստուածային շնորհը չեն կանգնեցնում մարդուն: Յետջրհեղեղեան շրջանում սկսւում է մեղսալից վարքի նոր փուլը՝ հասնելով մինչեւ Սոդոմ Գոմորի դատաստանապատում.

Եւ օրեր եկան, երբ երկրի վրայ
Մարդը շատացաւ
Ծնուեցին մէկը մէկից կատարեալ.
Սակայն լոկ տեսքով –
Իսկ հոգիներում՝ մի անտակ խաւար... (էջ 82)

Անտակ խաւարի յաղթահարումը դարձեալ աստուածաշնչեան ուղեգծով է ցոյց տալիս Նանէն, փորձում յուսադրել, դարձի բերել մարդկութեանը.

Քո մոլորումը քեզ ուր էլ տանի,
Մեղքերիդ մութը՝ որտեղ էլ հասնի –
Երբեք գերի չես անդառնալիի.
Վերադարձ միշտ կայ... (էջ 127)

Դարձի ուղին որոշակիանում է *Պոէմ մարդկութեան կամ ադամամութ*ի յետագայ հատուածներում: Այն ծայր է առնում Յոբ երանելու վարքից.

Յոբ երանելի...
Ծով էր տանջանքն իր,
Ծով էր համբերանքն,
Ծով՝ հաւատն անբիծ
Եւ սէրն առ Աստուած.
Ու դրա համար –
Անբաւ կորուստից աւելի՝
Գտաւ... (էջ 177)

«Ժողովող»ին անդրադարձները պոէմում նորօրեայ հաւաստիացումներն են «ունայնութիւն ունայնութեանց» աստուածաշնչեան իմաստնութեան:

Իմաստ եմ փնտռում
Անիմաստութեան անեզրութեան մէջ,
Լոկ անյայտներով պարուրուածը այս՝
աշխատում լուծել,

---

[17] Նանէ, *Պոէմ մարդկային կամ ադամամութ*, էջ 8:

Եւ դեգերելով խաւարների մէջ –
Առանց փարոսի ափ փորձում գտնել ...(էջ 330)

«Ի սկզբանէ էր բանն» բաժինը «Հայր մեր»ի մեկնութիւն-թաքնազերծումն է: «Յայտնութիւն» եզրափակիչ բաժնում Նանէն Աստծու զայրոյթի բացատրութիւնն է տալիս, զայրոյթ, որ հասունացած է, պատճառաբանուած: Սահմռկեցուցիչ պատկերներ են յառնում մեր առջեւ այս հատուածում, սակայն Նանէն չի սպանում փրկուելու յոյսը: «Պոէմ մարդկութեան կամ ադամամութ» երկարաշունչ այս երկը նա աւարտում է այդ յոյսի հաւաստիացումով.

Եւ եթէ ճիշտ բռնենք ուղին փնտռումի՝
Անգամ՝ ալեկոծ այն թոհուբոհում՝
սուգ ու վախճանի -
Այն... կը գտնուի՛...(էջ 366)

Յուսադրումի այս միտումն առկայ է նաեւ Նանէի այլ երկերում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ. *44ՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՅԵՏՈՅ*

Այս բաժնում կը ներկայացնենք Նանէի *Անցում կեանքով* բանաստեղծութիւնների ժողովածուն՝ տպագրուած 2020ի 44օրեայ պատերազմից յետոյ:

Անցում կեանքով ժողովածուն տեսանելի է դարձնում Նանէի բանաստեղծութեան երկփեղկուածութիւնը՝ պայմանաւորուած 44օրեայ պատերազմով, ուստի մենք բոլոր քաղուածքների վերջում կը նշենք տուեալ բանաստեղծութեան գրութեան տարեթիւը:

Ու ես... նորից-նոր՝
Ասես գտած իմ կորցրած հունը –
Ամէն Աստծոյ օր ու ամէն գիշեր
Վերադառնում եմ,
Վերադառնում եմ...[18] (2017):

Բանաստեղծութիւնը խորհրդանշում է Նանէի վերադարձը **Էրգիր**, որում կորցրածի ցաւն է տրոփում՝ մեծ ու նոր կորստից առաջ, որ յետոյ պիտի գար. վերադարձը չի առարկայանում, բայց գրողի ուղերձը յստակ է, լի հաւատաւորի վստահութեամբ, որովհետեւ գրողը մարգարէ է:

Ցած սահեց
Երկնափէշը կապոյտ,
Ու բիլ մշուշ է օրօրւում
Լեռների պարին միահիւս.
Անջատեմ հեռախօսս,
Համացանցային

[18] Նանէ, *Անցում կեանքով*, էջ 10:

կապերը բոլոր,
Բաց չթողնեմ
պահն այս այգաբացի՝
Անբիծ ու երկնաշունչ[19] (2019):

Բնապատկերը Նանէի մօտ ներքին խոհը բացելու բանալի է, ոչ թէ սոսկ բանաստեղծական պատկեր: Ու հեղինակը մերժում է այդ խոհի խաթարումին սպառնացող առօրեայ խառնաղմուկը: Նա բնութեան հետ միահիւսուելու, թէկուզեւ նրա քմայքներին հակադրուելու պահանջն ունի: Եւ անգամ մարտահրաւէր է նետում բնութեանը՝ բանաստեղծի ինքնաբաւութեան դիրքերից.

Ձիւնում է՝ ձիւնի –
Ճերմակ մելամաղձ բերած անհունից…
Ես անթեղել եմ ամառուայ հուրը
Ու տանս ներսում
Ե՛ս եմ իմ հիւրը…[20] (2017):

Տրամադրութեան, պատկերի արտայայտչամիջոցների ընտրութեան մէջ Նանէն դիպուկ է, նրբաճաշակ, հնարամիտ: Նրա յօրինած կամ մոռացումից փրկած բառ-եզրոյթները ներդաշնակ համադրութեան մէջ են՝ նրբաթոյր, ծաղկածուփ, կանաչահեղձ, երկնաշունչ…

«Կապոյտ հեռուներ» շարքը, յատկապէս 2010-13ին գրուած գործերը, կնոջ անձնական ապրումի, սիրոյ խոստովանութեան, սիրային բախումների տրամադրութեան արտայայտութիւններ են հիմնականում: Եւ որքա՜ն ցաւալի է, որ կեանքը Նանէին զրկել է անմնացորդ դրանց տրուելու, իր միջի կնոջ, բացառապէ՛ս կնոջ բարդ ու դիւրին սեթեւեթումները բանաստեղծելու բարեբախտութիւնից:

Դէպի քեզ չգալու համար
Քեզ տանող բոլոր ճանապարհները
Ջնջեցի քարտէզից սիրոյ…[21] (2011)

Նանէի քնարական հերոսուհու ընթացքը փախուստ է սիրուց, սիրելիից, սիրոյ վերյուշից: Նա ջանում է ջնջել սիրոյ մասին յիշեցումի բոլոր նշանները, սակայն անհնար է փախչել ինքդ քեզնից. այն, ինչ քո ներսում է, քեզ չի լքի երբեք:

Քեզ կորցնելու համար
Փորձեցի ամէն բան.
Եւ ցած իջայ՝ ընդերքի խորքերը դէպի
Եւ երկնային ուղիների

[19] Նոյն, էջ 14:
[20] Նոյն, էջ 18:
[21] Նոյն, էջ 124:

Հետքերով գնացի…
Յետոյ հասկացա՛յ,
Ես քեզ իմ մէջ էի կրում.
Եւ տանում թափառումների
Բոլոր ճանապարհներին…[22] (2011):

Սիրոյ թափառող յուշը հանգիստ չի տալիս Նանէի հերոսուհուն. այդ թափառումն անվերջ է ու ոչ երբեք՝ ժամանակավրէպ: Մոռացումի շունչը կարող է տարածուել ամէնի, ամէնքի վրայ, բայց ոչ՝ սիրոյ ապրումի, թէկուզ եւ այդ ապրումը զերծ չի եղել վիրաւորանքներից, հոգին ծուատած աւերումներից, վրէժի ցանկութիւնից:

Սէրը՝ ամէն բան ծածկած ստուերում,
Դեռ տեւելու՜ է…
Մինչ մենք՝ գերիներ չար յամառութեան,
Վիրաւորանքի փոքրը մեծ արած –
Մարել ենք փորձում յոյզերի հուրը.
Սէրը թեւում է մեր շուրջ ու մեր մէջ.
Նա ամէնու՜ր է…[23] (2010):

Թէեւ Նանէի հերոսուհին խոստովանում է սէրը կորցնելում ունեցած իր բաժին մեղքը, թէեւ կորստից յետոյ գիտակցում է կորցրածը ետ բերելու անհնարինութիւնը, այդուհանդերձ նա մեծահոգի է, ներող, երկխօսելու, հասկանալու եւ հասկացուելու պատրաստ.

Ամէն բան դրեցի ափերիդ մէջ՝
Աշխարհն իմ՝ բոլորից թաքուն,
Հաւատներն ու երազներն իմ
Ոսկեթեւիկ ու կապտատենչ…
Հիմա ոչինչ չունեմ այլեւս՝
Ո՛չ տենչեր բարձրաթռիչ,
Ո՛չ աշխարհն իմ երկնածուփ…
Ստիպուած եմ նորն արարել.
Իսկ դու ի՞նչ արեցիր այն մէկի հետ…[24] (2016):

Մինչեւ 44օրեայ պատերազմը գրուած բանաստեղծութիւններում Նանէի մօտ շեշտադրուած է բնապատկերային քնարը, նա բնութեան երգիչն է ու ինքն էլ մի մասնիկն է այդ բնութեան.

Ծաղկած հիրիկը տարուբերեց
Նրբաթոյր ծաղկաթերթերն իր՝
Ի պատասխան իմ ողջոյնի…

---

[22] Նոյն, էջ 124:
[23] Նոյն, էջ 143:
[24] Նոյն, էջ 171:

Ի՜նչ շքեղ է դաշտը՝
Ծաղկանց ու սէզերի բոյրերով օծուն…[25] (2014):

Բնութեան հմայքը Նանէի մօտ միաձուլուած է Բարձրեալի երկրպագութեան թեմային.

Օրը՝ բացուած ծաղկի նման լո՜յս է բուրում…
Լոյսն՝ ամէնուր
Ու կաթում էր անգամ ծաղկանց
Աչուկներից…
Յետոյ ողջ փունջ իմ բացատի հմայքներից
Տուն բերեցի,
Լոյս բերեցի ու աղօթքը առ Կատարեալ…[26] (2013):

Հայրենիքին նուիրուած բանաստեղծութիւնները անափ սիրոյ, արժանապատիւ մարդու տրամաբանութեամբ են հիւսուած, հայի ու Հայաստանի բացարձակութեան, բացառիկութեան հանդէպ անվերապահ հաւատով.

Ամէն երկրում՝
Մոլորակի որ հեռու ծայրում էլ լինի –
Մի փոքրիկ Հայաստան կայ՝
Քիչ կամ շատ հայերի
Հայավարի թպրտուն ու տաք սրտերով…[27] (2016):

Հային վերապահուած մեծ առաքելութեան գիտակցումով է գրում Նանէն իր հայրենասիրական երգերը: Նա պարզ հայրենասիրութեան սահմաններից դուրս է բերում իր քնարերգութեան տարածութիւններն ու ինքնավստահօրէն ազդարարում հայի աշխարհափրկիչ առաքելութեան մասին.

Շրջեց հայը աշխարհով մէկ,
Ապրեց աշխարհի ամէն մի անկիւնում
Ու սփռեց հունդերը իր լուսէ՝ հողում օտար,
Իր արարման խորհրդով անթեղեց դրանք
Նրա խորքերում…
Ու վերջն աշխարհի մի քիչ էլ երկարաձգուեց՝
Աւելացնելով ժամանակն ապաշխարութեան
Ու… կեանքի…[28] (2018):

Իր ու մեր ժամանակի պատկերները Նանէն գծագրում է հրապարակախօսական շնչով: Նա այդ ժամանակը համարում է չապրելու ժամա-

---

[25] Նոյն, էջ 5:
[26] Նոյն, էջ 7:
[27] Նոյն, էջ 19:
[28] Նոյն, էջ 64:

նակ, որում տեղ չկայ սիրոյ, Ամուրների համար, բայցեւայնպէս հաւաստում է, որ ինք ու մենք ապրել, ապրում ենք՝ ի հեճուկս չապրելու ու չսիրելու «նենգ», «դեղին աչքերով» ժամանակի.

Բայց եկել էինք ու… ապրեցինք,
Եւ բռունցքներ էինք ճօճում՝
Արդարութեանը զօրավիգ –
Ամէն յարմար պահի՝
Ջրցան մեքենաների պաղ շիթերի տակ
Ու մազապուրծ՝ մահակներից ոստիկանների…
Բայց եկել էինք ու… ստեղծեցինք,
Արարեցինք թռիչքը մեր երազի…
Եւ միայն մենք հիացանք ժամին՝ ադամամութ,
Երբ մէնակ էինք ու հեռու
Աչքերից ապակեայ…
Բայց եկել էինք… ու առանց Ամուրների՝
Մեզ ու մեզ սէր յօրինեցինք,
Ոչինչ, որ մի քիչ այն չեղաւ…
Ժամանակը ժամանակ չէր բոլորովին…
Բայց մերն էր ու… միակը նաեւ…[29] (2018):

Բանաստեղծը դիմադրում է կեանքի հարուածներին՝ այդ հարուածներին դիմակայելիս առաւել ամրանալով, ինքն իր մէջ մինչ այդ անծանօթ ուժ յայտնաբերելով.

Վարպետաց դաս է արդէն շատ վաղուց
Ապտակը կեանքի,
Ու ջարդելու տեղ պողպատ է ձուլում
Մինչ այդ՝ թոյլ կաւից…
Լեցուն է գաւը
Ու այս բիլ ծաղկի հմայքը՝ անծիր,
Որ պրկուած թէլը պարան դարձրած՝
Այս մի վիհից էլ ինձ ափ կը հանի…
Դէ, կենացը ձեր՝
Ինձ փշրելու տեղ
Կոփողներ անմիտ…[30] (2018):

Հայի ճակատագիրն անցնցում չի եղել երբեք: Հետեւաբար, հայրենիքի ցաւին անդրադարձները Նանէի մօտ նաեւ մինչեւ 44օրեան են: Հայոց Ցեղասպանութեան 100ամեայ տարելիցն այսպէս է բանաստեղծել Նանէն՝ «2015» վերնագրուած երկում.

---

[29] Նոյն, էջ 20:
[30] Նոյն, էջ 25:

Երամներ ելան ճերմակ ծխի պէս՝
Հրեշտակների հետքերով իվեր,
Երամներ ելան…
Սրբացած ոգիք՝ ի պահ երկնքին,
Աճիւններն անթաղ՝
Շիկամոյն փոշուն շիրմադաշտերի…
Գնամ ու ծնկեմ
Հանդէպ իր լայնք ու երկայնքով ամբողջ
Սրբացած հողին,
Գնամ խնկարկեմ՝
Անապատներում
Ցրուած, մասունքուած նահատակներին…[31] (2015):

Դառնագին խոհեր են պատում բանաստեղծուհուն նաեւ արցախեան առաջին պատերազմի զոհերին յիշելիս, բայց այդ տրամադրութիւնները յաղթանակի ուրախութեան շնչով են առլեցուն: Գերութիւնից ազատագրուել էին Արցախը, թշնամու վայրագութիւնների յենակէտ դարձած Շուշին: Եւ լացը այս դէպքում լուսաւոր թախիծ է բուրում Նանէի ստեղծագործութիւններում.

Մեր գերուած Շուշին, դշխուն, գեղուհի՜ն,
Որ աւերակուած մի բուռ էր դարձել –
Իր գանգուրները ցնցեց լեռն ի վար,
ձգուեց ի հասակ,
Որ զաւակներին գիրկը իր բացի…
Յաղթութեան պահը՝ գինուց առաւել,
Արբանք էր հոգու ու խենթութիւն էր…
Մէկը ծնկաչոք վանքի անկիւնում
հեկեկում էր լուռ,
Բայց արցունքներում ցնծութեան հուր էր…[32] (2013):

Նանէի ու բոլորիս սիրտը ծուատած 44օրեայ պատերազմը, որ դեռ չի աւարտուել, դարձել է օրագրութիւն: «21.10.20» թուագրուած, «Օր 25րդ դէպի յաղթութիւն» ենթավերնագրուած բանաստեղծութեան մէջ գրողի միամիտ, բայց լուսաւոր հաւատն է.

Յաղթութեան գինին հասել է, տղեեեեե՜րք,
Ձե՛զ է սպասում…[33] (2020):

2020ից առաջ եւ յետոյ գրուած Նանէի երկերը ներհիւսուած են, փոխլրացնող, որքան էլ որ տարբեր են հոգեվիճակները:

---

[31] Նոյն, էջ 105:
[32] Նոյն, էջ 110:
[33] Նոյն, էջ 35:

Յետպատերազմեան շրջանի (թէեւ ասացինք՝ պատերազմը դեռ չի աւարտուել) բանաստեղծութիւնները ինքնակեղեքումի շեշտով, փակուղին բացող բանալի-բանաձեւերի փնտռտուքով են շնչում: Եւ Նանէն նոր օրերին համահունչ վերաձեւակերպում է թումանեանական «Ապրէ՛ք, երեխէք, բայց մեզ պէս չապրէք» իմաստաբանութիւնը.

«Լաօ՛, զարթնի՛ր»,
Բայց ոչ երբեք մեզ պէս անմիտ –
Յոյսդ՝ «հայի խելքին վերջին»…[34] (2021):

Յիրաւի, 44օրեայ պատերազմի ընթացքում եւ յետպատերազմական տարիներին գրուած գործերը բացում են բանաստեղծական մի նոր երակ Նանէի քնարում: Եւ տրամադրութիւնն ու թեմաներն էլ ճշգրիտ արտացոլանքն են բանաստեղծի հոգեվիճակի, սպասումների, որոնք տարբեր էին պատերազմի առաջին եւ վերջին օրերին, առաւել եւս՝ դառը պարտութեան ու դրան յաջորդած համազգային գողգողթայի ժամանակներում:

Երբ դեռ նոր էր պայթել արիւնռուշտ թշնամու պատերազմական երթը, Նանէն շատերիս նման վստահ էր յաղթանակի հարցում, ուստի նրա քնարը այդ վստահութեամբ էր արարում: «Ու լեռների վրայ» վերնագրով, «06.10.20, Պատերազմի 10րդ օր» ենթավերնագրուած բանաստեղծութիւնն այդ տրամադրութիւններից է հիւսուած.

Ու լեռների վրայ
Աշունը կանգ առաւ,
Աշունը շունչ պահեց
Ու յամրացաւ,
Ու կտաւը նրա՝
Դեռ նոր գոյներ առած,
Ծուէն-ծուէն, պատռած
Քշուեց քամու բերան…
Ու լեռների վրայ
Սեւ բողբոջներ ելան,
Ու բացուեցին հատ-հատ
Թերթերով սեւ,
Ու լեռների վրայ
Մահահոտը նրանց
Աջ ու ահեակ անզուսպ
Իր թեւերը փռեց…
Ու լեռների ծոցից,
Զաւակների նրա՝
Կրակ ժայթքեց ի վեր,

[34] Տե՛ս՝ ծանօթ. 29, էջ 41:

Եռաց որպէս քուրայ,
Որ կէզ բոցերի մէջ
Յաղթանակը կռուի,
Ու… մանուկը ծնուի
Խաղաղութեան… (էջ 33)

Ինչպէս նկատում ենք, Նանէն անգամ դժոխային մահերթի պարագայում միածոյլ է բնութեանը, եւ նրա բաղձանքը ոչ թէ յաղթական նուաճումներն են, այլ խաղաղութիւնը: Ուստի, նա դարձեալ աղօթք է բարձրացնում Երկինք, որ յաղթութեան իր ու մեր տենչը հասնի Բարձրեալին, ու որ մեղքերից դարձի գալու երանութիւնը լինի: Այսպէս, պատերազմի 13րդ օրը՝ 2020ի Հոկտեմբերի 9ին, Նանէն գրում է.

Մոմերը վառ են
Վանքի դարաւոր պատերի ներսում,
Խունկն ու բուրվառը,
Մրմունջ ու խոկում –
Յաղթութեան տենչն են
Մեր… Երկինք տանում…
Սահմանի վրայ՝
Դեռ երազներից կեանքի համ չառած
Այրեր են ջահել.
Ու Հայրենին է շատերին արդէն
Առաջին աղօթք ու… առաջին սէր…
Մոմերը վառ են՝
Բոլորի համար հատ-հատ
Ու մէկտեղ,
Եւ մեղմ, թրթռուն լոյսերով իրենց
Դարձի աղերս են առաքում
Առ Տէր… (էջ 39)

Ծանր խոհն ու վիշտն են պատում բանաստեղծուհուն յետպատերազմական շրջանի գործերում, քանի որ չեն իրականանում յաղթութեան, խաղաղութեան սպասելիքները: Ի Տէր յղուած աղօթք-բաղձանքը ցաւալիօրէն տարրալուծւում է, մնում աննիւթեղէնի տիրոյթում: Բայց քանի որ դառնագին կորստից ու անկումից յետոյ մարդ արարածն առաւել շատ է զգում Աստծուն մերձենալու ու նրանից փրկութիւն ակնկալելու անհրաժեշտութիւնը, ուստի Նանէն իր բանաստեղծութեան համար ընտրում է հենց այդ ճանապարհը.

Խնկարկեմ բոլոր կորուստները մեր,
Խնկարկեմ ի Տէր…
Ու մոմեր վառեմ՝
Յոյսերի լոյսով գալարուն ի վեր,

Մեր դարձի համար դէպի հին ու նոր
Կորուսեալ հողեր,
Տենչամ ուշացող այգը լուսահեր,
Ղազանչեցոցում հարսանիք կրկին,
Մկրտութեան ձէս,
Աւետիս միայն յաղթութիւնների,
Ու... կեանքի հանդէս...
Խնկարկեմ լուսէ երազները մեր,
Խնկարկեմ ի Տէր...[35] (01.01.2021):

Ինչպէս նկատում ենք, սա պարտութիւնից յետոյ առաջին Ամանորի առաջին օրն ապրող հայ բանաստեղծի հոգեվիճակն է, որը, բնականաբար, հեռու է տօնականութիւնից, ու միակ մխիթարութիւնը դարձեալ Բարձրեալն է, նրանից ակնկալուող փրկչական հրաշքը:

Բնութիւնն իր բնականոն ընթացքի մէջ է, եւ մահաբեր պատերազմից յետոյ, այնուամենայնիւ, գալիս է գարունը: Սակայն ինչպէս Ամանորի դէպքում, գարունը եւս ուրախութիւն չի բերում բնութեան հմայքներով մշտապէս ուրախացող, այդ հմայքները բանաստեղծացնող Նանէին: Նա իր ժողովրդի ցաւի հետ է, կորուստների բեռան տակ կքած.

Գարունը ձեզ էր որոնում, տղե՛րք,
Մայթից մայթ լարուած թափառումներով,
Տնից տուն հեւքոտ երթերով անվերջ...
Բայց գտաւ միայն սգուոր մայրերի,
Հարս ու օրիորդաց
Աչքերում խոնաւ ու... սրտերի մէջ...
Գարունը ձեզ էր որոնում, տղե՛րք...[36] (25.06.2021):

Նոյն օրը Նանէն գրել է մէկ այլ բանաստեղծութիւն՝ մնալով բանաստեղծական ասելիքի միեւնոյն ուղեծրում: Օրուայ ցաւը բանաստեղծուհուն մղում է դէպի անցեալի ցաւերի վերյուշը: Նոյն ոսոխն է, վայրագութիւնների նոյն ձեռագիրը, որ ծառացել է հայ ազգի դէմ ու նիւթում է իր դաւը, շարունակում նախկինում սկսած իր սեւ գործը, ասել է թէ՝ կրկնւում է անցեալը, որ դարձել է ներկայ.

Նորից հայ շուրթին «Ողբ» է, «Անտունի»,
Նոյն ոսոխի դէմ նոյն կռիւը հին՝
Հաւատի յանուն, կեանք ու տեւումի...
...Ներկան անցեալ է, անցեալը՝ ներկայ,
Ու ժամանակը՝ շղթայ պարոյրի...[37] (25.06.2021):

---

[35] Նոյն, էջ 40:
[36] Նոյն, էջ 37:
[37] Նոյն, էջ 42:

Բանաստեղծի հայեացքը դարձեալ Երկնքին է: Նա հայոց աստղազարդ ամառային երկնքում որոնում է հայրենիքի համար նահատակուած քաջերի հետքը ու համոզւում եւ համոզում, որ նրանք դարձել են երկնաբնակ ասուպներ.

Աստղերի հատ-հատ առկայծումների
Շքերթ է ու դող.
Քանի՞սը ընկան ասուպներ որպէս
Ու… կեանքեր մարող…
Երկնքում ասես աստղակաթ լաց է,
Ու անձրեւում է գիշերը անամպ
Կեանք-ասուպներով…[38] (26.06.2021):

Ժամանակը սահում է յետպատերազմի հունով, եւ ազգին պատուհասած դժբախտութիւնը նրա բանաստեղծին մղում է կատարուածը վերազգային, համամարդկային տիրոյթներում քննել-վերլուծելուն: Խորաթափանց բանաստեղծը իրաւացիօրէն գիտակցում եւ ընթերցողին է փոխանցում այն ճշմարտութիւնը, որ վայրագութիւնն աշխարհում ամէնուր է, որ միայն հայն ու Հայաստանը չեն վտանգուած, որ մարդկութեան փրկութեան ահազանգը պէտք է հնչեցնել ու կասեցնել հակամարդու՝ համատարած դարձած գազանային ոճիրը.

Աշխարհը վայրագ խենթութեան մէջ է,
Հողմերի մէջ է ու կործանումի.
Հեգ մոլորակն է ամէն անկումից՝
Մի կերպ դեռ յենուած իր կոնդ առանցքին,
Ճռնչիւնով խուլ հազիւ դուրս գալիս[39]: (03.12.2022):

Ժամանակն իր բնականոն ընթացքից դուրս է ընկել, ամէն բան խառնիխուռն է ու գլխիվայր, եւ ոչինչ չկայ օրինաչափ, սովորական:

Բան մնացե՞լ է իր սովոր տեղում –
Իրարից արդէն տարբերել չկայ
Երես ու աստառ, ոտքեր ու գլուխ…
Յետինները, որ առաջին դարձան՝
Գարշահոտեցին յետինի կաշւում
Առաջին տեղը թափուր էլ մնաց…
Երթ է անգլուխ՝ անդունդից անդունդ
Քայլքը իր բռնած…[40] (03.12.2022):

Սակայն բանաստեղծը չի ընկճւում: Նա դրա իրաւունքը չունի, քանի որ իր քաջալերող խօսքը պիտի յղի ազգին: Կեանքի, բնութեան ներդաշնա-

[38] Նոյն, էջ 36:
[39] Նոյն, էջ 117:
[40] Նոյն, էջ 117:

կութիւնը խաթարողները ոչ միայն չեն խեղճացնում նրան, այլեւ նրա հեգնախառն արհամարհանքին են արժանանում.

Մի փոքր կամաց, խնդրում եմ,
Պարոնայք փողկապաւորներ,
Եւ պաշտօնեաներ՝
Ինքնաբաւ ու յոխորտուն.
Ցածրացրէք ձեր ձայները
Ամբիոնների մօտ եւ նրանց մերձ,
Ձեր ճառերը սին ու դատարկով զրնգուն…
Մի փոքր կամաց, խնդրու՛մ եմ,
Դուք խանգարում էք ինձ լսել
Ե՛րգը աշնանացած օրուայ…[41] (2022):

Պատահական չէ, որ Նանէի *Անցում կեանքով*ը աղօթքով ու Տիրոջ Լոյսին ապաւինելու ձգտումով է ամփոփւում.

Ինձ յանձնում եմ Քո
Փրկարար Լոյսին.
Մաքրիր ինձ, իմ Տէ՛ր,
Մաքրիր ինձ ի վե՛րջ…[42] (2023):

Այս տողերը գրքի վերջին բանաստեղծութիւնից են՝ գրուած 2023ի Յուլիս ամսին: Այսպիսին է բանաստեղծի հաւատն ու վստահութիւնն առ Երկնաւորը: Նանէն այս հաւատի ու վստահութեան մէջ անմրցելի է, որքան էլ բիրտ իրականութիւնը հակադրւում է իր աստուածախոյս ծամածռութեամբ: Ասուածի մի վկայութիւն էլ տարիներ առաջ Նանէի հետ իմ արած հարցազրոյցի վերնագիր դարձած տողն է. «Վերջին խօսքը Բարձրեալինն է»[43]: Չհամաձայնել չես կարող:

Իհարկէ, շա՜տ ցանկալի է, որ Նանէի յաջորդ բոլոր գրքերը ծնուեն ցաւի բացառումի, թանկ վերագտնումների, յաղթութեան գինու արբեցումի դողով, բայց երազող լինելուց առաջ, յետոյ եւ մշտապէս հարկաւոր է իրատես լինել: Իսկ իրատեսութիւնը, ցաւօք, դեռ մեծ յոյսեր չի ներշնչում:

ՅԵՏ ԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԹԵԽԹԵԽԿԸ՝ ԻԲՐԵԻ ՀԵՔԻԱԹԱՅԻՆ ՀԱՆԳՈՒՑԱԼՈՒԾՄԱՆ ԲԱՆԱԼԻ

Որքան էլ իրականութեան պատկերն աղէտալի է, համամարդկային տագնապները՝ ակնյայտ, դիմակայել դրանց ու յաղթահարել դրանք կա-

[41] Նոյն, էջ 98:
[42] Նոյն, էջ 195:
[43] Հարցազրոյցը հրապարակուել է Ardi.am մշակութային կայքում 22.01.2020ին, ապա լոյս է տեսել Կարինէ Ռաֆայէլեան, *Փոխատեղումներ* ծողովածուում («Նուռ» հրատ., Երեւան, 2023, էջ 262):

ռելի է: Այդ մասին Նանէն գրում է հետեւեալը. «*Մնում է, որ մենք էլ, յուսահատուած ու անզօրութեան խեղդող թմբիրը մի կողմ դրած, սկզբի համար գոնէ միայն կամենանք .... չկործանուե՛լ... Դժուարը առաջին քայլն է...*»[44]: Եւ հենց ինքն էլ արել է այդ առաջին քայլը, իսկապէս յաղթական քայլ՝ հեքիաթի սեռում: Նանէն լոյս է ընծայել *Թեւթեւիկը* հեքիաթների ժողովածուն:

Գրքում ընդգրկուած 14 հեքիաթները զարմանահրաշ մի աշխարհ են բացում ընթերցողի առաջ, որի բարի, իմաստուն, դաստիարակչական բովանդակութեանը գումարւում են հեղինակի վառվռուն նկարագրդումները՝ արուած հեքիաթների բովանդակութեանը համահունչ, գեղանկարչական նուրբ ճաշակով ու վարպետութեամբ:

Հեքիաթներում, ինչպէս եւ բնորոշ է գեղարուեստական երկերին, հեքիաթներին՝ մասնաւորապէս, հիւսւում է պատում, որի կառուցուածքի հիմքում ընկած է խնդիր, բախում եւ որն ունի հանգուցալուծման անհրաժեշտութիւն: Սովորաբար այդ խնդիրը սրւում է, հասնում իր գագաթնակէտին, ապա դժուարին, բարդ անցումներով հանգուցալուծւում: Նանէն իր հեքիաթներում շրջանցել է բախումի սուր անկիւնները, փշերից, ցաւոտ կսմիթներից ասես ապահովագրել իր հերոսներին ու ընթերցողներին: Նրա հեքիաթները ոչ թէ սոսկ բարութեան, ներումի, հաւատի, սիրոյ քարոզ են հնչեցնում, այլ ենթատողերի, խորհրդանիշերի, գաղափարաբանական խրատների, որոշակի գործողութիւնների, գեղարուեստական պատումի սահուն անցումների միջոցով յանգեցնում այդ արժէքների նիւթականացմանը հեքիաթներում:

«Արեւքուրիկն ու մանուշակը» հեքիաթում արեւքուրիկին նախանձող մանուշակն իր մաշկի վրայ է զգում նախանձի դառնութիւնն ու յօժարակամ հրաժարւում այդ կործանարար մաղձից: «Աքաղաղը» հեքիաթի հերոսներ շունն ու կատուն գիտակցում են աքաղաղի հանդէպ տածած թշնամանքի անհեթեթութիւնն ու վերականգնում իրենց բարեկամութիւնը, քանի որ կեանքն ապացուցում է այդ երկու կռուազաններին, որ ամէն բան բնութեան մէջ հաշուարկուած է ճիշտ ու անթերի, եւ եթէ դէմ ես գնում իրերի, երեւոյթների բնականոն ընթացքին, նախ եւ առաջ տուժում ես ինքդ: Նանէն յուշում է, որ առանց մեծ առճակատման էլ կարելի է լուծել խնդիրները, որ դրանք իրենց լուծումը կարող են գտնել ինքնըստինքեան՝ պարագաների ճիշտ դասաւորութեան թելադրանքով:

«Ծիրանենին» հեքիաթը յանուն սիրելիների անձնազոհութեան գնալու մասին իմաստուն պատմութիւն է, որի խորհուրդը բարի լուր բերող արագիլների տունդարձն է շեշտադրում: Ամէն բան պէտք է անել, որ արագիլները, ասել է թէ՝ բարի լուրերը գտնեն տուն բերող ճամփան, որ աշխարհի

[44] Նանէ, *Վերջին երանին*, էջ 162:

տարբեր ծագերից եկող լուրերը հասնեն տեղ ու չմնան կէս ճանապարհին: Եւ «Կախարդական փայտիկը» հեքիաթը յուշում է, որ ամէն մէկիս ձեռամբ կարող են գործուել հրաշքներ, ու որ առանց կախարդական փայտիկի էլ կարելի է բարի, գեղեցիկ դարձնել աշխարհը: Այս երեւոյթի մէկ այլ հաւաստիացում է «Թեւթեւիկը» հեքիաթը, որի հերոսները հնարամտօրէն կարողանում են շրջանցել օրինաչափութիւններն ու հեքիաթը դարձնել իրականութիւն: Նրանք գտնում են անհնարինի բացասումը, եւ այդ բացասման արդիւնքում թիթեռներին օժտում երկարակեցութեամբ:

Նանէն ոչ միայն բովանդակութեան, նկարների մակարդակում է հրապուրում իր ընթերցողին, այլեւ պատկերաւոր գեղարուեստական գրով. «*Յոյսը յուսահատութեան մէջ էր՝ նրա ճոխ երկնաթոյր հագուստի փոթփոթ փէշերը պատառոտուած ծուէն-ծուէն կախ էին ընկել: Նա՝ արցունքն աչքերին ու շուրթը խռով կախ ընկած, գնաց հեռում ապրող ծանօթ դերձակի մօտ*»[45]՝ կարդում ենք «Յոյսի վերադարձը» հեքիաթում:

«Դէպի տուն» հեքիաթը այլաբանութիւն է, որը մեզ կանգնեցնում է անհերքելի ճշմարտութիւնը գիտակցելու ճանապարհին: Ինչպէս «Ծիրանենին» հեքիաթում, այստեղ եւս հեքիաթագրի խրատը յուշում է ինքնագտնումի, տունդարձի ճանապարհից չշեղուելու անհրաժեշտութեան մասին: Այդ ուղին հարթեցնող միջոցներից մէկը՝ ամենակարեւորը, կրթութիւնն է, հայրենի գրին ու ինքնութեանը ամուր կառչելու հանգամանքը. «*...երբեք չկորցնես Տառերը, թէ չէ դանդ ճանապարհն էլ կը կորցնես եւ՝ ընդմիշտ*» (էջ 33)՝ պատգամում է հեքիաթի հերոսին նրա հզօր նախնին՝ Մեսրոպ Մաշտոցը, որի անունն է կրում ինքը. բնականաբար, հեղինակը ոչ պատահականօրէն է իր փոքրիկ հերոսին կոչել հայոց գրերի գիւտարարի անունով:

Նանէն իր հեքիաթներում հիւսում է այնպիսի պատումներ, որոնք ընթերցողներին յուշում են աչալուրջ լինել սեփական վարքագծի, սովորոյթների, նպատակների հարցում: «Թէ ինչպէս ծաղկեցին կակտուսները», «Արեւի օգնականները», «Անանուն ձնեմարդը», «Ուրախ անտառը» հաքիաթներում մենք գործ ունենք այնպիսի հերոսների, իրադարձութիւնների այնպիսի շրջադարձերի հետ, որոնք հաւաստիացնում են, որ աշխարհը կարող ես վերափոխել հենց քո ձեռքով: Որ գեղեցկութեան ուժը վարակիչ է՝ վկայում է «Թէ ինչպէս ծաղկեցին կակտուսները» հեքիաթը. «*Այդպէս քիչ առ քիչ թագաւորութեան կակտուսները ծաղկեցին: Այլեւս վէճ ու կռիւ չկար այնտեղ, կակտուսները մեղմացել էին, աւելի զբաղուած էին իրենց բողբոջները հաշուելով եւ իրենց ու միւսների ծաղիկների գեղեցկութիւնը վայելելով: Նրանք այլեւս մէկմէկու չէին բոթբոթում, ծակում փշերով*» (էջ 37-38): Թերեւս, այս եւ համանման մտքեր պարունակող այլ

[45] Նանէ, *Թեւթեւիկը*, էջ 25:

հեքիաթներում Նանէն հաշտեցումի, փոխըմբռմումի այլաբանական կոչ է հնչեցնում հայ հասարակության մասնատված շերտերին եւ հուշում, որ ներկայումս ստեղծուած ծանր իրավիճակից ելք գտնելու ամենաիմաստուն ճանապարհը հենց դա է:

Ուրախութեամբ, բարութեամբ, լոյսով միմեանց հետ կիսուելու խրատ է հնչում «Ուրախ անտառը» հեքիաթում. «*...մենք չենք գիտակցում, բայց բոլորս այստեղ կապուած ենք իրար, եթէ մէկը տխուր է՝ անտառը երջանիկ լինել չի կարող*» (էջ 52):

Հեքիաթներից որոշները առասպելի ոճով են հիւսուած: Այս բնորոշումը մասնաւորապէս տարածւում է «Արեւի օգնականները», «Թիթեռ ծաղիկը» հեքիաթների վրայ:

Հեղինակը հետեւողականօրէն հնչեցնում է հայրենի բնօրրանին, ազգային ինքնութեանը, մայր հողին կառչելու, դրանց հաւատարիմ մնալու հրամայականը: Ասուածի վկայութիւններն են «Ծիրանենին», «Դէպի տուն», «Թիթեռ ծաղիկը», «Փոքրիկ փերու նուէրը» հեքիաթները:

«Փոքրիկ փերու նուէրը» հեքիաթում իրապատումն ու հեքիաթը միաձուլուած են: Հեքիաթի պայմանականութիւնը կառուցւում է Արցախ աշխարհի կարօտի յենքով, եւ մենք տեսնում ենք, թէ որքան այժմէական հնչեղութիւն կարող է ունենալ հեքիաթը: Այստեղ իրականութեան եւ երազանքի բախում կայ: Նանէն փորձում է մեղմել նուիրական երազանքի իրականացմանը հասնելու անհնարինութեան փաստը: Նա կախարդական լապտեր է նուիրում հեքիաթի հերոսուհի Մարիամիկին՝ փոքրիկ փերու ձեռամբ, բայց եւ խորհելու մղում մեզ՝ մեծահասակներիս, որպէսզի գիտակցենք մանկական պարզ երազանքներն իրականացնելու մեր անզօրութիւնն ու չստեղծենք այդ երազանքները փշրելու վիճակներ:

Ի մի բերենք. *Թեւթեւիկը* մի գունագեղ աշխարհ է, որն ընթերցողի հետ խօսում է իմաստուն, նուրբ, թրթռուն լեզուով ու գեղանկարչական վառ պատկերներով:

Բանաստեղծուհի Նանէի չափածոյ երկերի մեր վերլուծութիւնն ամփոփելով հեքիաթների ժողովածուին անդրադարձով՝ մենք նպակտակ ունենք վերահաստատելու աւանդական այն հաւտալիքը, թէ իւրաքանչիւր դժուար իրավիճակ կարող է հագուցալուծուել հեքիաթի յանգոյն, որ երկնքից կարող է ընկնել երեք խնձոր, որ բարու ճանապարհը, թէկուզ տատասկոտ ու դժվուար, այնուամենայնիւ, անկասելի է:

Ինչպէս բազմիցս նշուեց այս ուսումնասիրութեան մեէջ, Նանէ բանաստեղծն ու նրա քնարական հերոսը բոլոր պարագաներում չեն կորցնում իրենց հաւատը, նրանց հայեացքը միշտ երկնքին է, Բարձրեալին: Նրանք այդ հաւատի անդաւաճան սպասաւորներն են, եւ այդ հաւատով են լցնում նաեւ ընթերցողի հոգին:

LITERATURE, BISECTED BY WAR
(AN OVERVIEW OF THE POETRY OF NANÉ [NELLY NAZARIAN])
(SUMMARY)

KARINE RAFAELYAN (karine.rafaelyan@mail.ru)

The 44-day war in 2020 that caused the loss of the self-proclaimed independent state of Artsakh and deportation of its indigenous Armenian population split contemporary Armenian literature.

To validate her claim, the author focuses on the poetry of Nané (Nelly Nazarian) and as a post scriptum briefly reviews her latest book, a compilation of fairy tales, named *Tetevig*. She compares the content of the books Nazarian published before the 2020 war to the one which was published after 2020, namely "*Antsum Gyankov*" (Getting through Life).

The author notes that the themes of the poetry published in Nazarian's pre-2020 books include issues of nature, fatherland, love, God, the complicated challenges that humankind faces. On the other hand , there is a significant shift in her post-2020 poetry as the poems picture life during and after the war.

Eventually, the author, makes a further shift from the post-2020 depressive years and mood, as her fairy tale book opens up ways to bypass and overcome the heavy feelings and thoughts of the war and cross into an optimistic avenue of hope for the future.

The author notes that notwithstanding the fact that only one author has been singled out in this study, yet there is a long list of authors whose poetry reflected the bisection and split that occurred in their perceptions and life after the 2020 war.